

De 'grouwelyke misdaad' van een Surinaamse plantagehouder en zijn dochter

Een achttiende-eeuwse incestzaak

Henk Roosenboom

WALBURGERS

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van de gemeente Helmond.

Omslagontwerp: Margreet van de Burgt, Hilversum

Afbeeldingen omslag: Een planter op weg naar een naburige plantage.

Uit: Benoit, *Voyage à Surinam*, 1830, afb. 53 (Walburg Pers); De Gevangenpoort met links de executieplaats het Groene Zoodje in Den Haag, geschilderd door Gerrit Berckheyde (1690). Publiek domein (Wikimedia Commons).

Opmaak binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6249 874 7

E-ISBN 978 94 6249 875 4

NUR 681

© 2022 H. Roosenboom, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2022 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Adieu mi Baiea, tan bon mi hati lobie' (Tot ziens mijn lief,
vaarwel mijn hartelief).

Keesje Biertempel aan haar vader Johan Godard, 18 maart 1774

Inhoudsopgave

Proloog	9
1. Van Ieper naar Middelburg	13
Ieper, circa 1720	13
Kaapvaart en slavenhandel	19
Commandeur op <i>De Grenadier</i>	26
2. Naar Suriname	29
Een nieuw avontuur	29
Plantage Jukemombo	33
Zwarte slavenmacht en blanke leiding	39
Biertempel als planter	49
3. Overvallen op Jukemombo	53
De marrons	53
Overvallen op Goed Accoord en Jukemombo	56
Een tweede overval en een dramatische afloop	64
Op zoek naar Tessisi	67
Een mislukte expeditie	74
4. Een fatale hereniging	79
Terug naar Zeeland	79
Op het schip de <i>Middeloo</i>	81
De laatste jaren in Suriname	84
5. Helmond en Amsterdam	89
Een nieuw leven?	89
Daniël Pieter Canisius	90
Biertempel in Helmond	93
Dokter Leo	99
De bevalling	105
Een 'smoking gun'	113
De aanhouding	115

6. Het net sluit zich	119
Verder onderzoek	119
Bij Keesje in Amsterdam	121
De arrestatie	123
De intriges van de drossaard	126
Een nieuw gezicht: Johan van Ommeren	129
Het ingrijpen van Johan Frederik van Steelant	135
 7. Het proces in Den Haag	 145
De Gevangenpoort	145
De verhoren	146
Het requisitoir en het vonnis	156
Waarom zo streng?	159
De executie	164
 8. Nasleep	 169
Van Ommeren en Canisius	169
De kinderen Biertempel	171
Een boze heer van Helmond	177
 Nawoord	 185
Waarom dit boek?	185
‘Slaaf’ of ‘slaafgemaakt’?	188
 Bronnen en literatuur	 191
Archiefbronnen	191
Literatuur en gedrukte bronnen	192
 Noten	 197
 Register van persoonsnamen	 209
 Register van geografische namen	 211

Proloog

Alle welke zaaken zyn van zeer kwaade en pernicieuse gevolgen die (...) in een land van Politie en Justitie niet kunnen worden getollereerd, neen, maar anderen ten exempel, rigoreuselyk behooren te worden gestraft.

Uit het vonnis van de Raad van Brabant
in de zaak Johan Godard Biertempel¹

's-Gravenhage, 29 juli 1774. In de Gevangenpoort te Den Haag luisteren de 54-jarige Johan Godard Biertempel en zijn 25-jarige dochter Petronella Cornelia naar het vonnis dat de raadsheren van de Raad van Brabant over hen hebben geveld. De griffier leest het nu hardop aan hen voor. Johan Godard is een vooraanstaand burger en schepen van de stad Helmond. Bijna een maand zitten hij en zijn dochter nu vast in dit poortgebouw, dat al sinds 1420 wordt gebruikt als gevangenis. Eerst alleen van het Hof van Holland, later ook van de eveneens in Den Haag gevestigde Raad van Brabant, het hoogste gerechtshof voor Staats-Brabant.

Zoo is 't dat de Raad, met rype deliberatie van Raaden, doorgezien en overwoogen hebbende, al hetgene ter materie dienende was (...), verklaard den gevangene [Johan Godard Biertempel] van deszelfs voorschreven digniteyt als schepen der stad Helmond met ter daad vervallen te zyn, condemneert hem voorts te worden gebracht ter plaatse daar men is gewoon alhier in 's-Gravenhage crimineele justitie te doen en aldaar aan een wurgpaal met de koorden te worden bestraft, dat er de dood na volgt, en geblaakt. Confisqueeren wyders de helfte van des gevangens goederen ten behoeve van de Hooge Overheid.

Condemneerd haar gevangene [Petronella Cornelia] om te worden geconfineerd voor den tyd van vyftig jaaren in een tugthuis, ten eynde met haarer handen arbeyd de kost te winnen. Bant haar, na expiratie van dien tyd, uyt den

hertogdomme van Brabant ende Lande van Overmaze, ressort van deezen staat, haar verder leeven lang geduurende, op poene dat dezelve daar ooyt weder inkomende arbitrair naar exigentie van zaaken zal worden gestraft.

Het is voor beiden een verbijsterend vonnis. Vader Johan Godard wordt eerst uit zijn ambt gezet, dan veroordeeld tot de dood aan de wurgpaal en vervolgens moet zijn lichaam ook nog ‘geblaakt’, dat wil zeggen met vuur verschroeid worden. De helft van zijn bezittingen wordt geconfisqueerd en valt toe aan de staat. Zijn dochter wordt iets milder gestraft. Zij wordt veroordeeld tot vijftig jaar tuchthuis en eeuwige verbanning uit Brabant. Maar vijftig jaar tuchthuis, dat overleef je niet. Wat hebben Johan Godard en zijn dochter Cornelia, die hij overigens steeds liefkozend Keesje noemt, voor vreselijks op hun geweten, dat zij zo zwaar gestraft worden? Ook daar zijn de raadsheren duidelijk over.

Alzoo JOHAN GODARD BIERTEMPEL, oud circa eenenvijftig jaren, gebooren te Yperen, woonagtig binnen de stad Helmond, quartiere van Peelland, Mijerye van 's-Hertogenbosch, en scheepen van voornoemde steede (...), gevangene op de Voorpoort alhier in Den Hage, buyten pyn of banden van yzer aan denzelven Rade heeft bekend (...) dat hy, gevangene zig schuldig heeft gemaakt aan de grouwelyke misdaad van bloedschande, met zyn eyge dogter geperpetreert, zonder iets tot zyn verschooning te hebben kunnen allegueeren.

Johan Godard heeft zich schuldig gemaakt aan ‘de grouwelyke misdaad van bloedschande’, oftewel hij heeft incest gepleegd met zijn dochter. Maar ook zijn dochter is volgens de rechters schuldig:

Dat niettemin zy, gevangene [Petronella Cornelia Biertempel], door het houden van die vleeschlyke conversatie (...) zig al-zoo schuldig heeft gemaakt aan de gruwelyke misdaad van bloedschande, met haaren eigen vader geperpetreert, waar

jegens zy, gevangene wel, (...) tot haar verschooning omstandig geallegueerd heeft:

Dat zy, gevangene in haare minderjaargheid van raad en daad ontbloot, tot dien val is gebragt door een eigen vader die haar heeft willen doen geloven dat zy, als een minderjaarg kind was verpligt hem als vader in alles te gehoorzamen.

Dat zy gevangene (...) vrugteloos heeft getragt zig aan zyne vaderlyke magt te onttrekken en dat zy dus alleen in de voorschreeven gemeenschap heeft gecontinueerd uit subordinatie en uit vrees voor denzelven vader (...). Dat egter zy, gevangene, moest erkennen tegens de verleydende poursuites van haar meergemelde vader ten allen tyde niet zoo veel resistentie te hebben gedaan, als zy hadde konnen en behooren te doen.

Alle welke zaaken zyn van zeer kwaade en pernicieuse gevolgen die (...) in een land van Politie en Justitie niet kunnen worden getollereerd, neen, maar anderen ten exempel, rigoreuselyk behooren te worden gestraft.

1. Van Ieper naar Middelburg

Ieper, circa 1720

Alles begon bij de vader, Johan Godard Biertempel. Hij werd naar eigen zeggen rond 1720 geboren in Ieper. Deze stad, gelegen in het uiterste zuidwesten van het graafschap Vlaanderen, vlak bij de grens met Frankrijk, was in het begin van de achttiende eeuw een betrekkelijk kleine plaats met ongeveer 11.000 à 12.000 inwoners. Ieper maakte deel uit van de sinds 1715 onder Oostenrijks bestuur staande Zuidelijke Nederlanden en was na Brugge en Gent de derde stad van het graafschap. Het was toen al een stad met een lange en rijke historie. De oudste vermelding van Ieper, *Ypra* (de Iepere), dateert al uit 1066 en betekent waarschijnlijk ‘met iepen begroeid’. Vermoedelijk gaat de oorsprong nog vroeger in de tijd terug, omdat er historische gegevens zijn die op de aanwezigheid van een Karolingisch domein uit de achtste eeuw wijzen. Eind twaalfde eeuw kreeg Ieper stadsrechten en een jaarmarkt en in 1214 ook stadsmuren, waarna de stad explosief groeide.¹

Het was vooral de handel in wollen stoffen, de lakenhandel, die ervoor zorgde dat Ieper in de middeleeuwen een belangrijke en welvarende handelsstad werd. De wol voor het Ieperse laken kwam aanvankelijk van schapen uit de omgeving, maar werd later ingevoerd uit Engeland en in de stad volgens strikte regels verwerkt door Ieperse ambachtslieden. De stoffen werden vervolgens gekeurd, opgestapeld in de lakenhal en door handelaren verkocht. Rond 1200 was het Ieperse laken in heel Europa bekend. De stad zelf bloeide, telde toen ongeveer 40.000 inwoners en barstte letterlijk uit haar voegen. Nieuwe wijken ontstonden buiten de vestingmuren waar vooral ambachtslieden met een vervuilend beroep, zoals leerlooiers, vollers, ververs, smeden en pottenbakkers, gingen wonen. Binnen de vesting werd het ene imposante gebouw na het andere gebouwd met als hoogtepunt in 1304 de lakenhal met het belfort, een 70 meter hoge toren, als symbool van de macht van de Ieperse burgerij. Deze lakenhal

De lakenhal met het belfort in Ieper. Het gebouw werd tijdens de Eerste Wereldoorlog volledig verwoest. Later werd het weer opgebouwd, waarbij de architecten hebben geopteerd voor een getrouwe reconstructie van de vooroorlogse toestand. In 1967 werd de gerestaureerde lakenhal voltooid. Foto: Marc Ryckaert (publiek domein).

was een van de grootste burgerlijke gebouwen in gotische stijl van Europa.²

In de veertiende eeuw begon de neergang. Epidemieën en oorlogen, zoals de Honderdjarige Oorlog tussen de Engelsen en de Fransen en later de Opstand tegen de Spaanse koning Filips II in de zestiende eeuw met de Beeldenstorm in 1566 als treurig dieptepunt, leidden tot de ondergang van de lakenhandel en tot een forse daling van het inwonertal. De Opstand ontaardde in een religiestrijd en een burgeroorlog tussen de katholieke meerderheid die de koning steunde en een fanatieke calvinistische minderheid. Ondanks het verbannen en ter dood brengen door de overheid van duizenden protestanten en ondanks pogingen van gematigde figuren zoals Willem van Oranje om tot een religievrede te komen, grepen in verschillende steden in Vlaanderen en Brabant radicale calvinisten de macht, ook in Ieper. Dit duurde van 1578 tot april 1584, toen de stad werd ingenomen door de Spaanse landvoogd, Alexander Farnese, ook

bekend als de hertog van Parma, die de protestanten een vrije aftocht gaf. Veel inwoners van Ieper trokken daarop naar het noorden, met name naar Holland en Zeeland.

Na de desastreuze zestiende eeuw kwam echter in de zeventiende eeuw een licht herstel voor Ieper. De stad kreeg echter wel een ander karakter. Gelegen aan de grens van het onder het bewind van de Zonnekoning, Lodewijk XIV, steeds agressiever wordende Frankrijk werd de stad een belangrijk bolwerk bij de verdediging van de Zuidelijke Nederlanden. Dit leidde in eerste instantie tot een versteviging van de stadsmuren. Dit hielp echter niet, want desondanks werd Ieper in 1678 door de Franse troepen van Lodewijk XIV veroverd. Tot 1697 bleef de stad Frans. In die periode verbouwde de beroemde Franse ingenieur Vauban de vesting tot een enorm complex met voorversterkingen en bastions. Het werd als het ware een militair bastion, dat in de achttiende eeuw als een buffer tussen de strijdende partijen zou functioneren.

In deze stad kwam dus rond 1720 Johan Godard Biertempel ter wereld.³ Zijn vader heette, net als hij, Johan, zijn moeder Pieterella Morgen. Beide ouders waren rasechte Zeeuwen. Verschillende mannelijke leden van beide families dienden als matroos of bemanningslid op een schip van de Admiraliteit van Zeeland. Vooral de Morgens vormden een uitgebreide familie met vertakkingen in Middelburg, Vlissingen en Goes. Gezien deze Zeeuwse achtergrond is de geboorte van Johan junior in Ieper op zijn minst opmerkelijk. Om dit te verklaren moeten we een kort historisch uitstapje maken naar het slot van de zeventiende eeuw.

In 1697 maakte namelijk de Vrede van Rijswijk een einde aan de Negenjarige Oorlog, een oorlog tussen Frankrijk en de zogenoemde Grote Alliantie, bestaande uit onder andere het Heilige Roomse Rijk, Engeland, Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden. Hierbij kwam Ieper, net als vóór 1678, weer in Spaanse handen. In een aparte clausule werd hierbij afgesproken dat de Republiek het recht kreeg om garnizoenen te legeren in acht versterkte steden in de Spaanse Nederlanden. Deze steden stonden bekend als de barrièresteden en fungeerden als een

soort vooruitgeschoven verdedigingslinie. Mochten de Fransen ooit oprukken met het doel de Republiek binnen te vallen, dan moesten ze eerst langs deze gordel van versterkte steden. Dit moest de opmars vertragen of zelfs stoppen. Vier jaar later begon Frankrijk inderdaad een nieuwe oorlog, waarbij het ditmaal ging om de vraag wie koning van Spanje zou worden. Deze oorlog, de Spaanse Successieoorlog, duurde van 1701 tot 1713 en werd beëindigd met de Vrede van Utrecht, waarbij geregeld werd dat de Zuidelijke Nederlanden in plaats van Spaans Oostenrijks werden. Verder kwam er in 1715 een nieuw barrièreverdrag, waarbij afgesproken werd dat de Republiek weer barrièresteden, waaronder nu ook Ieper, kreeg toegewezen. De stad en de vesting zouden weliswaar onder Oostenrijks gezag blijven staan, maar alles wat militair was zou vallen onder het beheer van de Republiek. Dat betekende niet alleen dat de Nederlanders er een garnizoen met soldaten mochten legeren, maar ook dat ze een stevige vinger in de pap kregen in het lokale bestuur bij alles wat te maken had met de veiligheid of de versterkingen van de stad.

Tot de militairen die in 1715 door de Republiek naar Ieper werden gestuurd behoorde ook Johan Biertempel senior. Omdat het om een lang verblijf zou gaan, nam hij, zoals toen gebruikelijk was, zijn vrouw Pieterrella Morgen mee. Of hij slechts gewoon soldaat was dan wel een officiersfunctie bekleedde, is niet bekend, maar aangezien officieren, met name de hogere, meestal uit de adelstand werden gerekruteerd en Johan bepaald niet tot de aristocratie behoorde, zal hij gewoon soldaat of wellicht onderofficier zijn geweest. Uiteraard maakte het veel verschil welke rang iemand had, niet alleen in macht en status maar ook in traktement. De soldij van een gewoon soldaat in het leger van de Republiek beliep ongeveer 100 tot 150 gulden per jaar, een bedrag dat in zes termijnen (de 'heremaanden') werd uitbetaald. Bij een officier daarentegen kon de beloning, afhankelijk van de rang, variëren van 900 tot zelfs 1200 gulden.⁴

De militairen werden in de regel bij particulieren in de stad ingekwartierd. Dit zal ook met Johan en Pieterrella zijn gebeurd. Veel burgers hadden graag soldaten en nog liever officieren in huis

omdat zij daar meestal een behoorlijke vergoeding, het 'serviesgeld', voor ontvingen. Gehuwde soldaten mochten rekenen op een kamer, voorzien van 'een ledighe bedstede'. Verder was het soldatenleven, zolang het vrede was tenminste, weinig spectaculair. De rekruten werden gedrild in het herkennen van de commando's, het hanteren van de musketten, pistolen en degens en het uitvoeren van exercities en manoeuvres. Met zo'n eentonig bestaan was het dan ook weinig verwonderlijk dat veel soldaten allerlei vormen van afleiding zochten. Vechtpartijen, drinkgelagen, kaart- en goksessies, ruzies over vrouwen en prostitutie waren in alle garnizoenssteden aan de orde van de dag. Ieper was geen uitzondering.

Een ander probleem vormden de vrouwen van de militairen en hun kinderen. Als ze geluk hadden, konden ze een baantje bij het leger of in de stad bemachtigen of op een andere manier er wat bij verdienen. Echt problematisch werd het echter als de man overleed of overgeplaatst werd naar een andere stad. Soldatenvrouwen en hun kinderen werden namelijk gezien als vreemdelingen en konden zomaar de stad uit worden gezet. Dat gebeurde vooral als zij bijvoorbeeld na het overlijden van hun echtgenoot, geen inkomen meer hadden en aangewezen waren op de bedeling of de plaatselijke armenzorg. Als vreemdeling kwamen zij niet in aanmerking voor het laatste en ook was bedelen verboden voor vreemdelingen.⁵

Mogelijk was zoiets ook aan de hand met Johan Biertempel en Pieterella Morgen. Kort na 1720 keerde Pieterella namelijk met haar zoontje, maar zonder haar echtgenoot, weer terug naar Zeeland. Ze kwam uiteindelijk terecht in Middelburg, waar ze in het Begijnhof ging wonen, een hofje waar anderhalve eeuw eerder begijntjes hadden gewoond. Al in 1726 overleed ze daar, waardoor de kleine Johan wees werd.⁶ Het is vervolgens onduidelijk hoe de zes jaar oude jongen daarna opgevangen werd. Mogelijk kreeg hij een plek in een van de twee weeshuizen in Middelburg: het armenweeshuis bij de Noorderpoort of het burgerweeshuis aan het Molenwater en de Koepoort, niet ver van het Begijnhof. Beide weeshuizen werden bestuurd door de diakenen van de Nederduitse gereformeerde kerkenraad.⁷